
л. первомайський

мандрівник

Ярма спогадів тиснуть мене. Дим вогнищ минулого над головою.

(Полтава)

Мандрівник сів у вагон, влаштувався коло вікна—і шлях республіки пролітав перед його очима, як телеграфні стовпи і кущі залізничних насаджень.

Поїзд третім погоном мчав вперед.

Та несподівано це перетворилося на мандрівку в минуле, в несподіваність пережитого, що починається за учорашнім днем, за останньою хвилиною, коли написано цього рядка.

Минуле починається за першим рядком цієї книги, бо життя, як дивовижна ріка, що котить хвилі навспак від гирла до истоку.

Можливо, що мандрівка почалася вже тоді, коли товарний потяг, на якого вже й перестали чекати, ясним травневим днем голодного року республіки, зупинився на маленькій степовій станції.

Саме того дня мандрівник, не дбаючи про наслідки, без квитка в кешені і без жодних надій на квиток у серці, забився в куток порожнього пульмана.

Прийшла ніч, і загорілися несподівано-інтимні зорі, наче вишивані на кисеті збройника, що йде у далекі походи, рукою ніжної коханки чи задуманої сестри, коли є сестра.

Мандрівник не палив. Сестра не вишивала йому кисета. Коханки він не мав. Але небо було таке, як теплий оксамит, що з нього шиють кисети інтимні друзі збройникам, що вирушають у далекі походи.

Така була ніч.

Мандрівник лежав коло дверей порожнього пульмана і спогади про сорок людей і восьмеро коней лежали коло нього на хиткій підлозі. В отворі дверей мерехтіли кущі. Як шибеники, на тонких дротах танцювали висохлі з нудьги і самотности стовпи степового телеграфу. Поїзд сухо поскрипував, гремів чавуном буферів, вигукував у ніч, набли-

жався до великої степової станції і це була перша станція, де мандрівник зійшов напитися води.

Він навіть скупався в мітичній річечці Тарапуньці. Вода освіжила мандрівника. Був соняшний ранок. На горі росло місто. До міста йшли хлопці і мандрівник пішов з ними. Він забув про пульман, що очікував його в товаровому паркові. Разом з хлопцями мандрівник пройшов Панянку і зупинився коло Білої Альтанки. Хлопці були веселі, брудні й голодні. Пульмани не дочекались мандрівника й пішли далі. Вони обминули місто, проторохтіли повз монастир на горі і повз могили чужоземних збройників, що за містом. Хтось інший лежав у гарячому вагоні серед спогадів про сорок людей і восьмеро коней.

Цей інший також був мандрівник і він також мусів пройти Панянку.

Отже, по роках мандрівник знову зійшов напитися води на першій своїй станції і коло вокзалу помітив дві незнайомих будови. Він розпитався. Перша була — клуб залізничників, побудований на ті сто тисяч, що виграв їх один залізничник в першу державну позику. Будинок був у напів-барокальному стилі і вікна його були вузькі і дах похилий. Добудувався другий будинок поліклініки і цей вже в новому індустріальному стилі, економічний, з просторими вікнами — сонце й повітря, звичайна річ.

За мостом виднілася на горі церква Святого Іллі.

Мандрівник, що тільки но далекий був від спогадів, згадав про Тарапуньку й викинув квитка в урну для сміття з меншою рішучістю ніж Фернандо Кортес палив свої фрегати у Віла-Ріці; ба навіть з більшою, бо квиток не має такелажу й залізних частин, щоб зняти їх і приховати в надійному місці.

Мандрівник кинув квитка в урну для сміття розчулений від спогадів, не зауваживши, що з того часу, як він покинув це місто, місто набагато змінилося й потвердженням цьому були не тільки два будинки на привокзальній площі, але й урни для сміття, куди він кинув свого квитка.

Тут починався ланцюг спогадів і ланками цього нескінченного ланцюга були будинки та вулиці, дерева та розхитані пішоходи, каміння на дорозі.

Невловимі запахи минулого, пристрасний шепіт минулого, що вело мандрівника через міст від першої його станції до першого міста, дорогою спогадів чудових і чудних, як і він сам.

Мандрівник знову пройшов Панянку і зупинився коло Білої Альтанки. Тут він пригадав безпритульного Шевченка, котрий в Білій Альтанці зарізав людину, в торбі у якої лежали хліб і сало. Миршавий Шевченко стояв на горі в Аль-

танці і гукав на мандрівника. Але це був спогад. Одна з невеличких ланок того дивовижного ланцюга, що зветься спогад, — і мандрівник пішов далі.

Місто категорично змінилося. Насупроти водокачки розрісся Соняшний Парк, сонце лежало на стежках парку. Коло воріт продавали морозиво. Біле й рожеве морозиво лежало в двох високих холодних бляшанках. Над скринєю зривався повний вітру парусовий балдахин. Продавець морозива коричневою рукою брав жовту вафлю і накладав білого спочатку, а потім рожевого морозива.

Мандрівник з'їв вафлю і одійшов від воріт Соняшного Парку, який не був нічим пов'язаний з тим катастрофічним минулим, що до нього пірнула подорож. Він перейшов дорогу. В Петровському паркові на зелених ослонах сиділи довгобороді євреї з обличчями пророків й руками ремісників. Вони дивилися на стежку й нічого не бачили, крім сірої стежки, сірого піску і зелених кущів перед очима. В затишному кутку сиділо двоє дівчат у білих блюзках, вони сиділи спинами одна до одної і очі їх були на сторінках обтріпаних книжок. Трохи далі, підбравши під себе ноги, сидів парубійко і очі йому теж були на сторінках підручника. Несподівано весь парк з'явився перед очима мандрівника полонений школярами й студентами. Школярі та студенти наповнювали парк пристрасним буркотінням формул і шелестом сторінок. Сторінки книжок шелестіли, як лапате листя одцвілих каштанів і злякані очі студенток схожі були на срібне листя полохливих осик.

Мандрівник вийшов з парку другими ворітьми і знову опинився в минулому.

Так, це минуле коло провінціального музею, де два осокорі присихають коло входу, де на стіні герби повітових міст: козак Костянтинограда, дніпрова хвиля Кремінчука, золотий хрест Золотоноші, важкий ключ Лубень та Гадяцький святий Юрко вмуровані в блискучі кахлі.

Монументальний Кавалерідзе дивиться очима Шевченка на герби повітових міст. За спиною Шевченка шелестить лапате листя каштанів, шелестять сторінки підручників. Над містом летить степовик і сиві хмари йдуть облогою. Вітер згинає осокорі коло дверей музею. Осокорі риплять сухою корою і шелестять зеленим листям.

Епоха виростає, як осокір і гнучке верхівля її гнеться й шелестить на вітрі.

Вітер-степовик іде облогою, жене хмари і сірий пісок на алеях парку.

Мандрівник пройшов Срітенську вулицю. В будинку № 9 в двоповерховому провінціальному будинку з чавунними бальконами, з важкими рипучими дверима, оббитими бляхою й повстю у вохкому підвалі жив мандрівник у ті

роки, коли ще він не зустрівся з безпритульним Шевченком, тезкою того, що в хрестоматіях і навпроти музею. Мандрівник зупинився коло будинку № 9 і крізь вікно зазирнув до підвалу, до тієї кімнати, де спав він на цементованій підлозі, де цвіль зеленими визерунками повзла від підлоги по стінах до стелі. І знову він згадував про двох своїх товаришів, що вже не жили в будинку № 9.

Жінка була висока зі смутними жовтими очима, з роботящими руками, що не знали спокою ні в ночі, ні в день. Син високої жінки, товариш мандрівника, семилітній хлопчик сидів на високому стільчику коло вікна підвалу і дивився на вулицю. Він не міг ходити, його непомірно мале тіло ледве тримало вагу колосальної голови з вінцем тонкого, русявого волосся. Товариш мандрівника не міг говорити, він тільки дивився у вікно.

Другий товариш мандрівника ходив у школу і приносив звідти блискучих півників, мальованих кольоровими олівцями на шматках бібулі. Він приносив півників і половину сніданку, що його видавали в школі. Великоголовий з'їдав сніданок і знову дивився на вулицю. Вулицею йшла його матір, згинаючись під вагою двох відер води і своїх тридцяти семи років.

І це було минуле.

Мандрівник ішов вгору Комсомольською вулицею. Вулиця звалася Срітенською, коли мандрівник жив у будинку № 9.

На розі рвалася вгору біла озія церкви. Вона рвалася вгору і лініями стін, ступаючи по східцях вікон, парапетів і поверхів, погляд мандрівника сходив до зелених бань. Шматок червоної китайки, як яскрава ягода, горить у рясних кущах бань.

Так, мандрівник ішов угору Комсомольською вулицею, ішов у минуле, перестрибуючи через бар'єри спогадів. Він знову зупинився на розі. Мандрівник не пізнавав минулого. Він переходив на протилежний бік вулиці, заходив за ріг і думав, що певне він помиляється, що нічого не було, або ж не існує білих фіранок на вікнах цього будинку; що горщики з чахлими фікусами і нахабною геранією на підвіконнях це тільки уява, маячня. Мандрівник зайшов у будинок, зійшов навдивовижу знайомими сходами на другий поверх і на знайомих дверях побачив прізвище чужих людей. Тоді він вийшов з будинку і зупинився на розі. Тут був Губком Комсомолу і на столах спали червоноградські делегати губерніяльних з'їздів, в цій крамничці, що за рогом вони об'їдали приватну торгівлю і вважали за обов'язок не платити грошей.

Так, це було минуле і мандрівник кинувся геть від будинку. Він пробіг вулицю, щоб зупинитися на вулиці Гоголя, де несамопитий Марко сидів у секретарському кабінеті Міського Комітету під портретом небіжчика Федьки Фінкель-

штейна. Марко сидів, поклавши ноги на стіл і розмовляв з секретарями осередків. Під столом лежав лисий Капітов Капка і сердитим гарчанням зустрічав кожну незнайому людину. Марко викликав орґінстра розбійницьким свистом в чотири пальці і Капка зривався з-під столу, щоб кинутись орґінстрові на груди. На широкому підвіконні лежав завполіт-освітою Альошка, поет і ледацюга...

Так, це було минуле.

В будинкові Міського Комітету містився клуб РТС. З розчинених вікон другого поверху неслися хрипкі голоси тромбонів і веселий корнет-а-пістон глузував з мандрівника, коли він знову біг вулицею вгору до Губернаторського Дому, що як фортеця, огорожений білим муром, стоїть фасадом на Олександрівське Коло.

Тут починається оповідання про безпритульного Шевченка, де кожне слово правда і навіть вигадка в оточенні незаперечних фактів стає правдою.

Поїзд зупинився на станції. У вагоні, на підлозі, на клунках і кошиках, на лантухах з бебехами і збіжжям, на полицях і під нарами, на тормозах і між колесами, на залізному даху і на буферах щільно сиділи люди, тулились зомлілими спинами один до одного і алегоричні воші 1921 року теплим мостом людських тіл гуляли з одного кінця ешелюну в другий, від червоного ліхтарика на останньому вагоні до чорної курткі машиніста на паровозі.

Поїзд зупинився на станції.

Мандрівник Шевченко залишив свою хвору матір у переповненому вагоні. Вона лежала на підлозі, поклавши голову на клунок. Руки її посиніли, і трудові жили випиналися на руках. Мати Шевченкова другий день мовчала й не розплющувала очей. Шевченко сидів коло неї на чиемусь теплому живолі і інколи з несподіваних рухів вуст матері вгадував, що мати хоче пити. Але поїзд ішов не зупиняючись. У вагоні води не було і Шевченко нудився, сидячи коло матері. Теплий живіт під ним за два дні прохолонув, і коли поїзд зупинився на станції й Шевченко вийшов, щоб набрати води для матері, ясно стало, що він сидів на трупі.

Шевченко набрав води у бляшаного чайника, пройшовся пероном, де покотом лежали хорі й здорові подорожани, розшукав свого вагона, але матері в ньому вже не знайшов.

— Де ви діли мою матір? — крикнув Шевченко, звертаючись до нар, до полиць, до клунків, до бебехів і до рудовусого жовтолицюго трупа, що лежав посеред вагону. Жовтолиций труп мовчав, мовчали клунки, полиці, нари та бебехи.

— Де ви діли мою матір? — заплакав Шевченко, поставивши чайника у ноги прохололому трупу рудовусого.

— Ваші мама вмерли. Вони були ще тепленькі, й їх забрав санчасть, може по ошибці, а може пощастить відкачати.

— Так, — сказало якесь зеленкувате обличчя у білій хустці що як важке яблуко звисло з горішньої полиці вагона й тупо подивилося на Шевченка. Шевченко помітив, що по зеленкуватуму обличчі дійсно, як по яблукові, повзли два чорних червяка брів. Він нахилився, щоб узяти чайника, але чайника вже не було коло ніг трупа.

— Хто ж її забрав, мою матір?

Вагон мовчав і Шевченко вийшов з вагону.

— Санчасть. Їх забрав Санчасть, — крикнуло щось Шевченкові з вікна.

Шевченко пішов шукати людину з чудним ім'ям Санчасть, що забрала його матір.

Він блукав по станції і питав у червоноармійців, що пили чай в агітпункті, у селян, що лежали на пероні, у залізничників, що цокотіли довгими молотками об ресори вагонів:

— А хто тут, дядінко, Санчасть?

На нього дивилися, йому відповідали, йому не відповідали, і він зрозумів одне: Санчасть забрав його матір і не хоче віддати. І всі ці червоноармійці, селяни і залізничники — всі вони родичи і вірні слуги Санчасти, і вони ніколи не скажуть йому, де той Санчасть, що забрав його матір.

Ішла ніч. Вокзальна ніч, коли поїзди відійшли і на пероні лишилися живими трупами лежати слуги й родичі Санчасти, коли немає надії на поїзд і за семафорами, за лініями рейок горять смоляні бочки тьми, коли вохка жужелиця, вокзал, перон, і шпали важко дхнуть креозотом...

Ішла перша ніч безпритульного Шевченка, він хотів пити, але бляшаного чайника в нього теж не було. Може і його підхопив невідомий Санчасть.

Ранком, коли Шевченко прокинувся, клацаючи зубами, як вовк, від холоду й голоду, коли під сорочкою в нього зотліла остання надія знайти матір, до нього підійшли Ванько Вухо, Горючий, Кепка й Ломака, вони напоїли його гарячим чаєм з бляшаного чайника, вони дали йому борошняну цукерку і Шевченко не певен був, чи не ці хлопчачки вкрали у нього чайника і матір.

Разом з ними Шевченко вийшов з вокзалу і пройшов Панянку. Вони зупинилися в Білій Альтанці і звідси почалася нова дорога Шевченка, перший етап якої мав закінчення у колекторі, а потім у колонії молодих правопорушників.

Ішла зима, перша зима безпритульного Шевченка, зима жебрання і дрібних крадіжок, вистоювання під дверима відповідальних ідалень та агітпунктів, зима втеч від міліції, безпритульна зима 1921 року.

В неправних романах, у вигаданих натуралістичними авторами повістях безпритульні не бачуть по тижневі їжі, і мені соромно знову писати про те, що в грудні 1921 року Шевченко, сидячи в Білій Альтанці зі своїми товаришами,

не бачив уже тиждень шматка яшника, бо це так неймовірно, що ви не поймете віри цьому, як не поймете віри й тому, що саме на сьомий день їхнього голодування, коли вони сиділи коло вогнища і гуляли в очко на алегоричні воші 1921 року, на порозі Білої Альтанки стала постать у високій шапці, у романівському ковшу й у високих валянках і сказала: — Здорові, хлопці!

Хлопці підвели голови від карт. Шевченко теж підвів голову, глянув на мерзлу бороду людини і злякано підвівся над вогнищем.

Шевченкові здалося, що невідомий Санчасть знайшов його у Біл:й Альтанці, зараз візьме за руку і поведе туди, звідки вже не повернулися ні його мати, ні бляшаний чайник.

— Посуньтеся, хлопці! — сказали валянки і хлопці мовчки посунулися, щоб дати валянкам місце коло вогнища.

Сухо потріскувало вогнище.

Ішла остання ніч безпритульного Шевченка.

Людина у валянках скинула торбу з плечей, розмотувала її і хлопці побачили в торбі чорну, наче ляковану, хлібину й четвертину в долоню товстого рожевого сала.

— Ні, це не Санчасть, — подумав Шевченко і прошепотів: — дядінька, як вас звати, дайте шматочок...

Людина у валянках різала сало великим складаним ножом на тоненькі шматочки. Кожний шматочок сала був рожевий і прозорий, як щойно народжене немовля. Людина різала сало і розкладала його на чорній буханці хліба. Хлопці стежили за руками людини, за рожевими шматочками сала, за ножом, що так точно одрізував ті шматочки, за буханкою хліба, що наче яблуня на весні вкривалася рожевим цвітом, запашними пелюстками найпринаднішої квітки голодних, — прозорим цвітом сала.

— Іжте, хлопці, — сказав романівський кожух, і хлопці, поховавши очі, один поперед одного кинули свої брудні, коростяві руки до сала. Ось воно вже захрумтіло на зубах, шкоринка хліба зволожилась голодною слиною, хлопці гризли шкоринку, а Шевченко, блаженно всміхаючись, думав:

— Ні, це не Санчасть.

Чоловік поклав сало і недоїдену буханку хліба у торбину. Він старанно замотував її знову і поклавши собі під голову, сказав:

— Ну, хлопці, я спатиму.

Хлопці мовчки погодились.

Ішли останні години останньої безпритульної ночі Шевченкової. Він не міг ворухнутися, Шевченко не міг звести руки, не міг простягти ноги, — річ, що лежала на підлозі Білої Альтанки гіпнотизувала його! Блискуча, з білої кістки колодочка великого складаного ножика впала в око безпритуль-

ному Шевченкові і він, не сміючи ворухнутися, прошепотів синіми губами:

— Хлопці, гляньте...

Так сказавши, він підвів очі на хлопців і помітив, що й вони дивляться на той ніж, а ще помітив Шевченко, що думають вони не про теж таки, що й він думає.

Вони дивилися на костьяну колодочку великого складаного ножа і думали: убиги!

Так-так, убити цю невідому людину у високій шапці, у романівському кожусі, у високих валянках, що так несподівано, як в авантурному фільмі, яких вони ніколи не бачили, прийшла до них, нагодувала рожевим салом і чорним хлібом, що нагадували рожевий цвіт яблуні й чорну землю смаком своїм і запахом.

Так-так, убити її, бо вона несподівано може вийти з кадру, як в авантурному фільмі, яких вони ніколи не бачили, — і разом з нею чарівна торбина, й чудове сало й геніальний чорний хліб, і те почуття гарячої ваги у шлункові, що залишилося по їжі.

— Убити! — кричали їхні очі.

— Яка блискуча колодочка, який чудовий ніж! — кричали очі безпритульного Шевченка в ту мить, коли руки Шевченка і руки його друзів рвонулися до ножа і ніж піднявся над руками в руках найстаршого і цей найстарший був не Шевченко.

Романівський кожух лежав горілиць коло вогнища і голова йому покоїлася на зачарованому клункові.

Найстарший не був спеціаліст, він заніс ножа і з ножем упав на груди людині, під головами якої лежав хліб і сало. І трапилось. Хто крикнув. Шевченко, чи зарізана людина, чи всі закричали в ту мить, коли Шевченко й романівський кожух викотилися з Білої Альтанки й покотилися згори, через снігові замети, обдираючи собі обличчя в кущах, що поросли схил до Панянки. На Панянці перший підвівся романівський полушубок і кинувся бігти униз до станції. За ним біг Шевченко й кричав, чи може так здавалося, чи може то було бажання, що надавало сили одмерзлим коростявим ногам Шевченка, невимовлене бажання: віддай ножа!

Так закінчилася остання ніч безпритульного Шевченка.

Ішов ранок, рожевий, як шматочки сала, лежав він на почорнілому снігу і чорний був сніг, і чорними від бруду вуркаганських вогнищ були руки й ноги і обличчя безпритульного Шевченка, коли вели його до району.

Тут закінчується перша половина оповідання про безпритульного Шевченка, де кожне слово правда, і навіть вигадка в оточенні незаперечних фактів стає правдою.

Мандрівник біг вулицею вгору до Губернаторського дому, і спогади наздогнали його, спогади випереджали його і ось

вже вони стояли перед ним в образі великого будинку, де кожна стіна, і кожне вікно, і кожний цвях були ланкою дивовижних спогадів, що можуть викликати сумнів і недовір'я, але реальніші за найщирішу правду.

Мандрівник читав вивіску Трудової Школи над входом до будинку, де він зустрівся з безпритульним Шевченком. Мандрівник хотів зайти до будинку, але двері були замкнені, і він сів на східцях там, де десять років тому він сидів, поклавши на коліна японську рушницю з виламанною закривкою і розтросценом прикладом, — сидів і вартував свою молодість, свої 13 років і місяці, прожиті у ванній кімнаті Губернаторського Дому на дні блискучої кахляної ванни, куди він вкладав набитого соломкою і мишачими гніздами матраца, щоб спати під загрозою втонути у несподіваній хвилі гарячої води, що могла ринути у ванну з високої колонки, бо тисяча мандрівників ходили у ванну до рожевого пісуара й їм смішно було дивитися, як мандрівник спить у тій самій ванні, де вдень вони мили свої коростяві тіла і справляли природні справи.

Але мандрівника не обпарили окропом і він дожив до того дня, коли дух його так високо піднесло вгору, і так жахливо кинуло униз, у ту ванну, де замість нього гарячий окріп обпарив жовту спину Левка Заволоки.

До міста приїхав лектор, один з того мільярду красномовних лекторів, що їздили по містах республіки з населенням у 150 мільйонів. Темою його блискучих лекцій, що хвилювали серця набитої вщерть аудиторії музичної школи, був легендарний Христос і питання про те, чи справді ж він був легендарний.

Дванадцяттеро мандрівників, що спали в одній кімнаті і тринадцятий мандрівник з ванної пішли слухати лектора, бо й їх хвилювало питання, чи справді ж був Христос легендарний.

Тринадцяттеро сиділи в партері, і запах вільктисонової масти від них розносився по партеру, зносився до катедри й вище — до обличчя лектора. Лектор жмурився, в нього боліла голова від того, що він уже тисячу перший раз повторював збиті фрази і нескінчені періоди своєї лекції, сам уже не вірячи в правдивість своїх аргументів, — і від того, що заля катастрофічно сповнювалася густим запахом вільктисонової масти, глевкого яшника, голодним запахом неперейденого, мітичного року перших непівських контрастів.

Мандрівники слухали лектора і тринадцятому з ванної кімнати жовті кола стояли в очах, йому ставало млосно, він не чув лекції, йому хотілося вийти подихати свіжим повітрям, спожити неунормовану порцію цього розкішного продукту, що його навіть, у них, у Губернаторському Домі, не розкрали завгосп кухар та куховарки, і що потрапляв безпосередньо

від продуцента до споживача. Правда, мандрівник хотів би чого істивнішого, пожиточнішого, але жовті кола стояли йому в очах і він заточуючись вийшов з аудиторії.

Він ішов пустельними вулицями чужого міста, ні собака не зустрівся йому, ні мліціонери не зупиняли його, він хитався від будинків до дерев, що росли край тротуару, він ледве доплентався до Губернаторського Дому, й пройшов повз тринадцятилітнього вартового, що сидів на ганку, держачи на колінах іржаву японську гвинтівку з розтрощеним прикладом і загубленою закривкою.

Мандрівник зайшов до кімнати дванадцятьох, де в кутку лежав його матрац, щоб узяти матрац і піти до кахляної ванни. Але він не міг вийти з кімнати. Який чудовий теплий дух гуляв у ній. Він нагадував про те, що десь за стінами цієї кімнати, за мурами Губернаторського Дому, за останньою межею цього міста, за незчисленими межами міст і років є кімната, де ввечорі від полумиска на столі піднімається тепла пара і теплий дух печеної картоплі і житнього хліба.

Мандрівник не міг вийти з кімнати. Він ковтав благодійні пахощі і намагався з заплющеними очима й тремтячим серцем вгадати: звідки ж це?

Нічого! Нічого не виходило. Треба було шукати руками, треба було обережно одкривати сундучки, перегортати ковдри на ліжках, заглядати під матраци, щоб на ліжкові Луки Скрипчука знайти чотири пригорілих картоплини і шматочок посипаного цукром чорного хліба.

Вчинки його були як куля, якої не спинити, поки вона не впаде, згубивши свою силу, і голод був тією рушницею, з якої летіла куля його першого злочину.

Мандрівник з'їв чотири картоплини з пригорілим лушпинням, понаднормову пайку свого товариша Луки Скрипчука, що дійсно таки сьогодні чергував на кухні і дійсно таки мав право на понаднормову пайку. Мандрівник не забув також про шматок хліба з цукром, обережно загорнений у шматок газети. Він поправив ковдру на ліжкові Луки Скрипчука, вийшов з кімнати, напився води в коридорі і з веселим серцем, легкою ходою подався дослухувати шостигодинну лекцію заїжджого лектора на тему: чи був легендарний Христос.

Левко Заволока теж сидів з мандрівниками в аудиторії Музичної Школи і йому перед очима теж стояли жовті кола й він теж вийшов з аудиторії і пройшов повз тринадцятирічного вартового на ганку Губернаторського Дому. Він упав на своє ліжко в кутку коло вікна і заснув, проклинаючи голодний чотирнадцятий рік свого життя.

Лекція скінчилася.

Дванадцятєро, а серед них мандрівник з ванної повернули додому.

Левко Заволока тривожно спав у кутку. Лука Скрипчук упевнено підшов до свого ліжка, щоб підняти ковдру й під ковдрою не знайти своєї картоплі й хліба, своєї понаднормової пайки, заробленої добою чергування на кухні.

Мандрівник зблід. Він не подумав, що обличчя Луки Скрипчука зможе так змінитися, він не знав, що Лука Скрипчук може так жорстоко лаятись.

— Це він, — ткнув пальцем на Левка Заволоку Лука Скрипчук.

Усі погодилися,

Левко Заволока тривожно спав на ліжкові. Ніхто, як він, не міг з'їсти Лучиної пайки. Всі були на лекції. Він був дома. Всі погодилися на тому, що Лучину пайку з'їв Левко. Мандрівникові не можна було вибирати і він погодився також. Тоді всі посідали на ліжка, а мандрівник сів на свого матраца, що лежав у кутку, згорнений і накритий подраною казенною ковдрою.

Лука Скрипчук шукав паперу. Він швидко знайшов його. Це була газета, і на ній ще лежали крихти хліба і прилип цукор, той цукор, і крихти того хліба, що їх з'їв мандрівник.

Лука Скрипчук скрутив газету і підійшов до ліжка Левка Заволоки. Левкова нога вибилася з-під ковдри і голодна слина цівочкою котилася йому з куточка вуст на брудну подушку. Лука встромив зібгану газету між великим і другим пальцем Левкової ноги і попросив сірника.

Серце мандрівника закалатало. Він підвівся з матраца й хотів уже сказати:

— Луко, це не він, Левко Заволока, а я поживився твоєю пайкою... Прости мене, Луко!

Але мандрівник не сказав цього. Він відчув, як увесь він вкривається холодним потом сорому й жаху. Йому затремтіли руки й він квапливо сховав їх у кишеню. В кишені заторохтіли сірники. Лука Скрипчук глянув на мандрівника. Мандрівник витяг з кишені пуделко сірників і подав Луці Скрипчукові.

Всі мовчали.

Лука запалив газету.

Разом з газетою горіли крихти хліба й крихти цукру.

Горів перший злочин і перше каяття мандрівника.

Газета горіла.

Обличчя Левка Заволоки тривожно грало. Він снів пожежею, небезпекою і порятунком, і раптом Левко Заволока скочив з ліжка і крикнув: пожежа! Він кинувся з кімнати, пробіг коридор і впав у кахляну ванну. За ним біг Лука з товаришами, за ними летів мандрівник, щоб побачити, як Лука Скрипчук одкручував кранта колонки і...

Мандрівник підвівся з ганку.

Так. Це було минуле.

Він обійшов Губернаторський Дім довкола; він мацав руками облуплені мури будинку, дивився на зелене гілля каштанів та акацій, що росли за муром, він хотів зірвати гілочку, але мури були високі, а гілля акацій та каштанів ще вище за мурами. Мандрівник став у ніші, притулювся до муру, і знову закалатало йому серце, наче він груди до грудей стояв з миnulим і кожний камінь муру був як камінь його минулого, як сторінка тієї книги, де записано його повість і повість про безпритульного Шевченка, другу частину й кінець якої настав час розказати.

Тут починається друга частина оповідання про безпритульних, де кожне слово правда, і навіть вигадка в оточенні незаперечних фактів стає правдою.

Жінка прийшла до завгоспа Губернаторського Дому й сказала:

— Прийміть на роботу.

Вона не просила і не хникала. В її словах було стільки певности того, що її неодмінно приймуть на роботу, що завгосп, котрий щодня відмовляв десяткам жінок і чоловіків, на цей раз роботу дати погодився. І тут не було жодної сторонньої причини. Жінка була не молода. На обличчя їй лягли роки. Але завгоспчастиною не міг відмовити їй, бо шлях жінки був шляхом кулі, якої не можна спинити без смертельного ризику.

Жінка прала білизну безпритульних мандрівників, купала коростявих, змивала з їх жовтих тіл шари вільктисонової масти і пильно вдивлялася в обличчя хлопців, що покійрно підставляли свої худорляві спини під струмінь теплої води. Руки жінки були вмілі. Вона працювала не вперше на такій роботі.

Так. Вона приходила до завгоспів численних дитячих установ міста і кожному з них казала: прийміть на роботу. І кожний приймав її, бо незаперечність наказу була в її голосі. Жінка обмивала дітей, пильно обдивлялася хлопців і за якийсь час знову стояла в канцелярії іншого завгоспа, щоб знову просити роботи. Якась невідома сила гнала її з дитбудинків до колектора, з колектора до колонії молодих правопорушників, а звідтам знову починався її марш в замкненому колі дитячих виховних установ.

З настирливістю, що здавалася роковою, вдивлялася вона в обличчя хлопчаків, що проходили крізь її руки. Впертість її була, як впертість шукача золота, що промиває тони мерзлого нарінку, щоб знайти грам широго золота. І як піщинки крізь решето проходили крізь її свідомість обличчя обмитих чужих дітей, а вона все шукала.

Шевченко щасливо перекочував з колонії молодих правопорушників до Губернаторського Дому й одразу ж потрапив до ізолятора. Це було вперше. Вночі прийшов незнайомий бородань в окулярах, одкидаючи ковдри на ліжках безпри-

тульних мандрівників. Черга дійшла до Шевченка. Бородань щось записав у книжечку й сказав білим халатам, що стояли коло дверей:

— В санчасть.

Шевченкові похололо серце і гулко забилося. Це ж той Санчасть, що забрав його матір, той Санчасть, цупкі й невідомі руки якого вхопили його бляшаного чайника в той день, коли він вийшов з вагону напитися й набрати води для своєї хорої матері.

Шевченко заплакав. Санітари повели його до Санчасти.

В ізоляторі Шевченка обмазали з ніг до голови вільктисоновою мастю. Він одразу ж спротивив самому собі, тіло його гидко блищало, запах вільктисонової масти задурював голову, але коли йому дали понаднормову пайку пшоняної каші та яшного хліба, він затиснув у брудний кулак той злиденний шматок яшника й брудними пальцями просто з бляшаної тарілки тягав грудочки сухої каші, набивав ними рота і йому вже не нудило від запаху вільктисонової масти, хоч *зовнішне* він сприймав, як *внутрішнє*.

Ранок Шевченка почався з того, що Санчасть подивився йому на язика і сказав до санітарів:

— Скупати.

Жінка у ванній кімнаті, де вночі спав мандрівник, прийняла його в свої руки, роздягла й допомогла влізти у глибоку ванну.

Заощаджували окріп. Його не наливали до ванни, а просто з душа лили на хворих. Шевченко зажмурих очі, жінка на-милювала йому голову, шкребла ніжними пальцями у волоссі, грубою рукавицею розтирала шкуру на спині й на грудях.

Шевченко, закривши очі почував, що він відроджується, що з струмками брудної води, що збігає його худорлявим тілом, збігає з нього увесь бруд його першого злочину. Саме в цю хвилину до Шевченкового серця закралося незнайоме дивне почуття першого каяття. Хоч не він був винний. Він тільки хотів мати блискучого складаного ножа з білою ко-стяною колодочкою. І це тому він гнався за людиною у рома-нівському кожусі униз Панянкою до станції, бо людина несла глибоко всаджений у груди складаний ніж.

— Тарасику! — почув він над собою голос і побоявся роз-плющити очі, бо мило стікало йому з голови.

— Тарасику! Як же довго шукала я тебе...

— Мамо! Змийте мені мило, — сказав Шевченко, — бо я не розплющу очей... Ви ж померли.

Жінка змивала мило з голови Шевченка, але він розплю-щив очі і жінка побачила, що її малолітній син плаче. Він був правий. Треба було змити мило, щоб сльози були не підробні, і жінка теж заплакала.

Тут закінчується друга частина оповідання про безпритупного Шевченка, де кожне слово правда, і навіть вигадка в оточенні незаперечних фактів стає правдою.

Оповідання, що починалося з Санчасті вузлової станції закінчилося в Санчасті Губернаторського Дому і всі герої дістали свою пайку винагороди за незчисленні поневіряння, як це й мусить бути у пристойних оповіданнях. Лише один герой не зміг її дістати, бо герой зник безповоротно ще в першу зустріч.

Це був бляшаний чайник, і чайника не було, і він не зміг дістати своєї пайки заслужованої винагороди. З радощів його можна було б віддати — полагодити старому бляшаннику з Сінного Базару. Бляшанник приладнав би нове денце й поправив би носика, але чайник так і залишився в зажерливих руках невідомого Санчасті, і як прикро, що його немає...

Мандрівник вийшов з ніші, пройшов Круглий Сквер, де в центрі стоїть пам'ятник Великого Бойовища, і вийшов на знайому вулицю. На знайомій вулиці він побачив ідальню Церобкоопу, вже був час вечеряти, але й тут була ланка його спогадів і він не зайшов до ідальні. Він зупинився коло дверей.

Тут була ідальна Військово-Єпоживчого Товариства й вони, бригада столярів з Губернаторського Дому приходили сюди лагодити поламані столи та ослони. Вони лагодили ослони і їм давали за це обідати, вони ламали столи і другого дня їх знову викликали на роботу. Вони лагодили столи, обідали і ламали ослони.

Мандрівник не зайшов до ідальні Церобкоопу. За дверима ідальні в напівтемних кутках жило його минуле. Так, воно було скрізь і не можна було сховатися. Минуле йшло за ним, і, як тінь, воно йшло попереду нього, коли сонце спогадів вдаряло йому в спину.

Мандрівник біг вулицею, звертав за ріг, але тінь спогадів випереджала його, він не міг сховатися, не знав, куди сховатися.

Так, це було минуле, і за ним не видно було нічого, а кожна вулиця, кожний будинок, кожний камінь кожного будинку, що жили тепер новим життям, до дивного не схожим на життя тих далеких років, кричали до мандрівника.

— Дивись на нас! Треба бачити вас! Ти забуваєш про нас.

Будинок райкому комсомолу, клуб залізничників, недобудовані стіни полікліники, сорок три паровози, що їх поза пляном випустили ударні бригади паровозоремонтного заводу, п'ятнадцять тисяч студентів, що вчилися у вишах міста, робітниця Нової Кутузівки, всі вони йшли за мандрівником вулицями міста і всі говорили одне:

— Треба бачити нас! Треба говорити про нас! Чи ти не знаєш, що Шевченко актор в одному з найбільших українських театрів, що Левко Заволока — заввентиляцією на шахті в районі

Чистякова, що Лука Скрипчук працює на заводі, а несамопитий Марко — начнавчального цеху на одному з велетнів Харкова. Треба забути про минуле!

Так, це було сьогоднішнім днем міста і сьогоднішній день міста виростав у цехах паровозо-ремонтного заводу, у просторих залах Кутузівки, на ланках Комуни Благаєва.

— Треба знову сідати в поїзд, — вирішив мандрівник і пішов на вокзал.

Він понишпорив в урні для сміття, щоб знайти свого квитка, але з його квитка скористався хтось інший, і йому не лишилося нічого робити, як брати нового квитка за готівку.

— Не можна подорожувати в минуле без ризику, — зробив з цього висновок мандрівник сідаючи до вагона.

Паровоз свиснув і поїзд зрушив з місця, заgrimівши буферами й ресорами.

Мандрівник глянув у вікно — шлях Республіки пролітав перед його очима як телеграфні стовпи й кущі залізничних насаджень.

Але Республіка летіла вперед.

Травень 1930
Квітень 1931
Жовтень 1932
Харків